

Jaroslav Pánek

PRVNÍ ROMSKÝ HOLOCAUST
- ČESKÁ CESTA K JEHU POZNÁNÍ

Koncem března 2003 uspořádala Univerzita Jana Gutenberga v Mohuči pozoruhodnou konferenci, věnovanou stovnávacím kulturním dějinám Evropy 17. a 18. století.¹ Poprvé v tak širokém záběru se staly předmětem mezinárodní diskuse – vedle většinových kultur raně novověkých států – rovněž kulturní projevy náboženských, ale také národnostních či etnických menšin v zemích od Španělska po Rusko a od Italska po Osmanskou říši. Kupodivu jen v jediném referátu byla zmíněna problematika romské menšiny, a to vedle historiograficky tradičně lépe zvládnutých menšin kryptoprotestantské a židovské.² Následující

diskuse vyvolala zejména u německých badatelů údiv nad tím, že zejména na přelomu 17. a 18. století docházelo ve střední Evropě k hromadnému pronásledování příslušníků romské menšiny a že se projevila snaha habsburské monarchie o jejich soustavnou likvidaci. Názor, že tehdy šlo ve skutečnosti pouze o normativní zastrážování Romů, nikoli o jejich skutečný postih, zřejmě nebyl vědomým protějškem „osvětimské lži“³ podával však názorné svědectví o velice mezerovité historické paměti značné části badatelů, kteří se zabývají staršími dějinami. Svědčil o tom, že nacistický holocaust i v jejich myšlení natolik překryl časově odlehlejší příkoří, spáchaná „absolutistickou“ státní mocí na Romech, že ani nepocitují potřebu tematizovat tento problém pro raný novovek.

Ve vymezeném prostoru nevelikého článku nelze provést komparativní rozbor poznatků, k nimž dospělo úzce specializované historické bádání o perzekuci Romů v jednotlivých evropských zemích. Postatí připomenout, že k pokusům o zvládnutí této problematiky přistoupili jednotliví bada-

telé v sousedství i ve vzdálenějších zemích západní Evropy. Velmi cenný stovnávací materiál poskytl monografie věnovaná pokusu o likvidaci romské populace v 18. století ve Španělsku, jež byla zásluhou mezinárodního centra pro interdisciplinární výzkum romské problematiky vydána i v českém překladu.⁴ Nemeně zajímavý pohled na romskou tematiku – tentokrát v severním sousedství českých zemí – předkládá nová syntéza raně novověkých dějin Romů v polsko-litevském státě, jež vyšla péčí Sdružení Romů v Polsku (Stowarzyszenie Romów w Polsce, Oświęcim).⁵ Vzhledem k tomu, že pozvolna přibývá i domácí literatury ke starší historii romské populace, pokusím se v této stati shrnout výsledky moderního bádání o perzekuci Romů, k nimž se dopracovala česká historiografie. Soustředím se při tom zvláště na nejdrastičtější stadium perzekuce na konci 17. a v první polovině 18. století.

Počátek zájmu o problematiku soudního pronásledování Romů v českých zemích souvisí s nástupem vlastivědy a široce koncipované kulturní historie ve druhé polovině 19. století. Zájmoco moravský badatel a vydavatel raně novověkých archívních pramenů Christian d'Elvert se pokusil s důrazem na právní aspekty perzekuce o násin této tematiky pro Moravu a přilehlé oblasti Slezska,⁶ publicista, romanopisec a zároveň v archívech zbrhlý historik Josef Sváček si získal zásluhu o první ucelenější zachycení této problematiky na území Čech.⁷ Jeho pohled na život Romů a zvláště na jejich pronásledování za vlády Leopolda I. a Karla VI. byl založen na znalosti některých protironmských norem a náhodně objevených dokladů v městských archívech, nicméně v této kombinaci naznačoval jak drastičnost postihu kočovníků, tak i příští heuristické možnosti studia tohoto tématu. Podobným směrem kráčel též Zikmund Winter, který přesáhl časový rámec svého díla o předbělohorských městech a učínil exkurs na přelom 17. a 18. století, aby ukázal,

¹ *Religion und Kultur in Europa im 17. und 18. Jahrhundert*. Konferenci uspořádali Peter-Claus Hartmann, Johannes-Gutenberg-Universität Mainz, 24.-27.3.2003. Blíže Pánek, Jaroslav: *Mezinárodní interdisciplinární koloběžka o dějinách raně novověké kultury*. Český časopis historický 101, 2003, s. 490–492.

² Pánek, Jaroslav: *Kultura in Bohmen im 17. und 18. Jahrhundert*. Vzhledem k nevelkému časovému odstupu od konference nemohly být referáty dosud vydány usktem.

³ Srov. Kershaw, Ian: *The Nazi Dictatorship: Problems and Perspectives of Interpretation*. London 1985; německý překlad 3. anglického vydání: *Der NS-Staat*. Geschichtsinterpretationen und Kontroversen im Überblick. Reinbeck bei Hamburg 1994, s. 152.

BEHNEN, Michael (Hrsg.): *Leskchen der deutschen Geschichte von 1945 bis 1990*. Ereignisse – Institutionen – Personen im geteilten Deutschland. Stuttgart 2002, s. 37 (pod heslem „Auschwitzlüge“ je shrnutá příslušná literatura).

⁴ Pojmu „absolutismus“ používám v relativizovaném smyslu, jak k tomu dospěla mezinárodní diskuse na konci 20. a na počátku 21. století; srov. souhrn dosavadních výsledků ve studii Křoz, Tomáš: *Absolutismus nebo „absolutismus“? K dějinám jednoho pojmu*. Časopis Matice moravské 121, 2002, s. 451–483.

⁵ Gomez Alfaro, Antonio: *Veľby prvničkářský začal*. Španělsko: všeobecné uvěznění Cikánů v roce 1749. Olomouc 1999.

⁶ Křoz, Lech: *Dieje Gygantów-Romów w Rzeczypospolitej XV-XVIII w*. Warszawa 2001.

⁷ D'Elvert, Christian: *Zur Geschichte der Zigeuner in Mähren und*

jak se intenzita perzekuce Romů zvýšila v době pobělohorské.⁹

Po silných počátcích badatelský zájem o toto téma zeslábl. Jistý, byť nevelký předstih si získala českonoměcká historická regionalistika,¹⁰ ale soustavnější výzkum se na celá desetiletí zastavil. Změnu k lepšímu nepřinesly ani pokusy o povšechný nástin historie Romů na našem území, neboť v tomto ohledu nepřekročily úroveň parafázování starších prací.¹¹ Zásadní obrat znamenaly teprve programové pojaté romistické práce Ctibora Nečase, který se ovšem badatelsky věnoval moderní době, a proto při výkladu o starších dějinách a zvláště o protironomském teroru v raném novověku zůstával většinou odkázan na dílčí materiálové stati jiných historiků.¹²

Naprostý nedostatek pramenů k poznání života Romů a jejich perzekuce v českých zemích raného novověku a navíc mimořádná rozptýlenost dílčích pramenových zmínek si od sedmdesátých let 20. století vyžádaly změnu přístupu k této problematice. Došlo k ní v souvislosti s úsilím vyštíhnout sociální a právní postavení okrajových vrstev a skupin společnosti, které byly tehdejší historiografi zcela zanedbány. Jelikož marginální složky raně novověké společnosti po sobě nezanechaly téměř žádné písemné zprávy, bylo nezbytné přikročit ke studiu hrdelního soudnictví, jež síhalo kriminalitu ve velice širokém dobovém výměru, a tudíž zachycovalo nejen kontakty mezi příslušnými okrajovými vrstev, ale částečně i jejich způsob života a myšlení. Právě prameny, které vznikly z působnosti městských hrdelních soudů, se staly prvním klíčem k poznání protironomské perzekuce.

Roku 1974 vyšla první stať tohoto druhu, která zprůstředila švédskému jedné z řady smolných knih a pro období let 1710–1725 upozornila na pramennou hodnotu účtůních dokladů a hrdelních reversů, vypovídajících o pronásledování Romů v době vrcholného teroru za vlády Karla VI.¹³ Následovaly stati, jež výtěžily některé norma-

tivní prameny, smolné spisy, jednotlivé záznamy apelačního soudu a další písemnosti.¹⁴ Tyto práce přinesly řadu nových konkrétních poznatků zpřesnily a prohloubily dřívější představy o pronásledování Romů, avšak s výjimkou jednoho mikroregionu zůstávaly lokálně omezené a stále příliš roztržitěné.¹⁵

Nicméně soustavná práce na dějinách hrdelního soudnictví vedla k nalezení dalšího klíče nezbytného pro řešení dříve nevykládaných otázek. Tím se stal rozbor celozemské evidence závažných trestněprávních případů, mezi něž byla řazena také potulka související s životním stylem Romů. Obtížný heuristický úkol zvládla Eva Procházková, která na přelomu osmdesátých a devadesátých let 20. století pečlivě analyzovala takřka celé orielní manuály pražského apelačního soudu uložené ve Státním ústředním archivu v Praze. Na tomto základě rekonstruovala 577 procesů, přičemž bylo v letech 1694–1763 před českými a českými i moravskými městskými tribunály souzeno 1040 osob, z nichž třetinu tvořili muži (347) a dvě třetiny ženy (693). Na tomto reprezentativním souboru dat bylo možné vystihnout nejen reálná a časové rozložení procesů, ale i celkový povahu protironomské perzekuce.

Především se ukázalo, že v době drastické naplňování představ o sociálním ukáznování ušlechtilého obyvatelstva byli Romové bez výjimky sřídni za potulku – šlo o „protulování se ... sběh kánské“, „cikánský obycje“ čili „cikánskou chůzi jinak řečeno o kočovný způsob života těsně spojen s romským etnikem. Naproti tomu jakékoli trestné činy (zejména drobné krádeže) zůstávaly na okraji zájmu a nepůsobily jako důvod k stavnému pronásledování.¹⁷ Soudu ani neprodaly za nutné vyšetřovat jinou kriminální činnost, neboť za hrdelní zločin byla pokládána sama potulka a přestoupení zákazu pobytu v zemi, známá, že jednoznačnou sociální a kulturní spjatá, ale zároveň také s nimi nerozlučně spjatá

⁹ *Schriften*. In: *Schriften der historisch-statistischen Section der k. mähr.-schles. Gesellschaft zur Beförderung des Ackerbaues, der Natur- und Landeskunde*, Bd. 12. Brünn 1859, s. 110–144. ¹⁰ *Wiener Beiträge zur österröichischen Rechtsgeschichte*. I. Beiträge zur Geschichte des österröichischen Straß-, Polizei- und bürgerlichen Rechtes (Schriften der historisch-statistischen Section, Bd. 27). Brünn 1868, s. 300 (soupis proticikánských patentů).

⁸ Svátek, Josef: *Die Zigeuner in Böhmen*. In: Svátek, Josef: *Culturhistorische Bilder aus Böhmen*. Wien 1879, s. 273–311, zvl. s. 287–297.

⁹ Winter, Zikmund: *Kulturní obraz českých nář. Život veřejný v XV. a XVI. věku*. I. Praha 1892, s. 132–134.

¹⁰ Wacker, Theodor: *Aus der Zeit der geschichtlichen Zigeunerwanderung*. Mittheilungen des Vereins für die Geschichte der Deutschen in Böhmen (= MVGDDB) 15, 1877, s. 132–137; Tobiasch, K. F.: *Zigeunerjurisprudenz im 18. Jahrhundert*. MVGDDB 58, 1920, s. 193–220.

¹¹ Zeman, JAMNICKÁ, ŠMERGLOVA, Zdeňka: *Dějiny našich cikánů*. Praha 1955.

¹² Nečas, Ctibor: *Společenská problematika Romů v minulosti a přítomnosti*. I. Brno 1992, zvl. s. 18–23; ¹³ *Viz: Komace v České republice užera a dnes*. Druhé vydání. Olomouc 1993, s. 15–19; ¹⁴ *Čirné vydání*. Olomouc 1999, s. 23–33; ¹⁵ *Viz: Historický kalendář: Dějiny českých Romů v datech*. Olomouc 1997, s. 9–28.

¹³ Panek, Jaroslav: *Pronásledování romských (cikánských) kočovníků v první čtvrtině 18. století ve světle dějinné smolné knihy*. (Přspě-

há či rasová osobnost byly zásadní státního teroru proti romské poj procesů rovněž popřel oprávně Romů z bezpečby nebezpečné s nimi bylo na základě domněl jováno; neboť v praxi apelačního ; obvinění objevil pouze v jednom konce ani tehdy nebylo prokázáno V poměru k obvyklému zp usvědčených neromských delikve řádně kruté uplatňován ortel smrt u nichž je znám rozsudek, bylo (183 mužů a 127 žen);²⁰ třicetipopprav za celé sledované (sedmdcebi na první pohled zkresuje skuteč nejvyššího teroru, vrcholného ve dv 17. století, byli popraveni téměř vši muži. Přitom vůbec nelze odhadnout které zabynuly při zátažích ozbrojer kočovníky a při přípustných mimo pravách. Intenzita poprav a jiných organizovaného usmrcování Romů zejména v první polovině vlády K né rvy genocidy, směřující k vyhlaze romského obyvatelstva, žijícího v zivně habsburské monarchie. Genoc počinání státu, přesnější řečeno císař a jemu podléhajících orgánů (mír a krajský hejtmani, byrokratické tribunály a nesamosrátných městský soudů), nemění ani částečně zmínění jáčné poněkud mírnějším trestáním shovívavostí k dětem a posléze nuceno politikou, jež v době nastupujícího os agovala na nedosažitelnost původně s ale (j. „očistění“ habsburských zemí o Absolutistický, svou povahou sm honárodosní státní úřar, v době baroka těsně spjatý s církví, nemohl k dalšímu rasistické ideologii ani k vyhraněnému etnickému postoji, avšak

nů zveřejnila v době
atelický zájem o to-
lý předstih si zis-
regionalistika,¹⁰ ale
desetiletí zastavil.
ani pokusy o po-
na našem území,
ocily úroveň para-
dní obrat známe-
romistické práce
i badatelsky vno-
výkladu o starších
ém teroru v raném
kázán na díle ma-
enů k poznání ži-
v v českých zemích
od sedmadesátých
třítup k této pro-
sti s úsilím vystá-
okrajových vrstev
tehdejší historio-
marginální složky
sobě nezanechaly
ylo nezbytné při-
niciví, jež stihalo
lobovém výměru,
iky mezi přísluš-
ně i jejich způsob
ny, které vznikly
h soudí, se staly
mské perzekuce.
ohoto druhu, kte-
toho druhu, kte-
5 upozornila na
tokladů a hrdel-
pronašleďování
i za vlády Karla

ktivní prameny, smohlé spisy, jednotlivé záznamy
apelačního soudu a další písemnosti.¹⁴ Tyto prá-
ce přinesly řadu nových konkrétních poznatků,
zpracemly a prohloubily dřívější představy o pro-
našleďování Romů, avšak s výjimkou jednoho
mikroregionu zůstávaly lokálně omezené a stále
příliš roztržité.¹⁵

Nicméně soustavná práce na dějinách hrdel-
ního soudnictví vedla k nalezení dalšího klíče,
nezbytného pro řešení dříve nezvládnutelných
otázek. Tím se stal rozbor celozemské evidence
závažných trestněprávních případů, mezi něž byla
řazena také potulka související s životním stylem
Romů. Obřížný heuristický úkol zvládla Eva Pro-
cházková, která na přelomu osmdesátých a deva-
desátých let 20. století pečlivě analyzovala takzva-
né ortelní manuály pražského apelačního soudu,
uložené ve Státním ústředním archivu v Praze.¹⁶
Na tomto základě rekonstruovala 527 procesů, při-
nichž bylo v letech 1694–1763 před českými a čas-
tečně i moravskými městskými tribunaly souzno
1040 osob, z nichž třetinu tvořili muži (347) a dvě
třetiny ženy (693). Na tomto reprezentativním
souboru dat bylo možné vysvětlit nejen regi-
onální a časové rozložení procesů, ale i celkovou
povahu protirosmské perzekuce.

Především se ukázalo, že v době drastického
naplňování představ o sociálním ukáznování used-
lého obyvatelstva byli Romové bez výjimky stíhá-
ni za potulku – šlo o „Protulování se ... sběři ci-
kánské“, cikánský obyvčí“ či „cikánskou chabzi“,
jinak řečeno o kočovný způsob života těsně spjatý
s romským etnikem. Naproti tomu jakkoli jme
trestné činy (zejména drobné krádeže) zůstávaly
na okraji zájmu a nepůsobily jako důvod k sou-
stavnému pronášleďování.¹⁷ Soudy ani nepoklá-
daly za nutné vyšetřovat jinou kriminální činnost,
neboť za hrdelní zločin byla pokládána samotná
potulka a přestoupení zákazu pobytu v zemi, což
znamena, že jednoznačně *socialní a kulturní spof-
ka*, ale zároveň také s nimi nerozlučně spjatá *etni-*

ká či rasová osobnost byly zásadním zdůvodněním
státního teroru proti romské populaci.¹⁸ Rozbor
procesů rovněž popřel oprávněnost osočování
Romů z bezpochyby nebezpečného žhářství, jež
s nimi bylo na základě domněnek a pověstí spo-
jováno; neboť v praxi apelačního soudu se takové
obvinění objevilo pouze v jednom případě a do-
konce ani tehdy nebylo prokázáno.¹⁹

V poměru k obvyklému způsobu trestání
usvědčených neromských delikventů byl mimo-
řádně krutě uplňován ortel smrti – z 968 osob,
u nichž je znám rozsudek, bylo 310 popraveno
(183 mužů a 127 žen),²⁰ třicetiprocentní podíl
poprav za celé sledované (sedmdesátileté) obdo-
bí na první pohled zdrcuje skutečnost, že v době
největšího teroru, vrcholícího ve dvacátých letech
17. století, byli popraveni téměř všichni dopadení
muži. Přitom vůbec nelze odhadnout počet osob,
které zabýnuly při závažných ozbrojených na romské
kočovnicí a při přípustných mimosoudních po-
pravách. Intenzita poprav a jiných forem státní
organizovaného usmrcování Romů vykazovala
zejména v první polovině vlády Karla VI. *zjev-
ně rysy genocidy*, směřující k vyhlazení veškerého
romského obyvatelstva, zjýchlo v západní polo-
vině habsburské monarchie. Genocidní povahu
počínání státní, přesněji řečeno císařského dvora
a jemu podléhajících orgánů (místodržitelství
a krajských hejtmánů), byrokratického apelačního
tribunálu a nesamosatných městských hrdelních
soudů), nemění ani částečně zmíněná represe, vy-
jádřená poněkud mírnějším trestáním žen, jistou
shovívavostí k dětem a posléze nucenou asimilační
politikou, jež v době nastupujícího osvícenství re-
agovala na nedosažitelnost původně stanoveného
cíle (ty „očičtění“ habsburských zemí od Romů).

Absolutistický, svou povahou smíšený mno-
honárodnostní státní úřvar, v době vrcholícího
baroka těsně spjatý s církví, nemohl dospět ani
k důsledné rasistické ideologii ani k jednoznačné
vyhraněnému etnickému postoji, avšak svou praxí

aplikoval primitivní *razismus*, který směřoval proti
Romům jakožto nositelům odlišné, hodnotově
„nižší“ kultury. Pokud mocenský aparát nabízel
jedincům východisko a cestu k přežití na vlastním
státním území, pak to bylo spjaté se selektivním
přístupem (převýchova dětí v usledých rodinách)
nebo později se změnou životního stylu (asimi-
lací). Nicméně ve dvacátých letech 18. století tu
byl jasný byt ne zcela důsledně uplňovaný pro-
gram: 1. omezení celkového počtu Romů v jed-
notlivých zemích právním uzavřením zemských
hranic; 2. vyvražďení romských mužů, kteří set-
vávali na státním území, a tím i rozbití rodinných
a skupinových společenství Romů; 3. oddělení
romských žen (pokud nebyly při opakovaném do-
padení také popraveny) od mužů, jejich negativní
stigmatizace (naprosté znenutění v očích usedlé-
ho mužského obyvatelstva útežním uší či jiným
zhanobením) a zastavení přirozené reprodukce; 4.
oděbrání dětí a jejich převýchova ve směru asim-
lace s ostatním nevolnickým obyvatelstvem.

Tyto tendence státní moci, jež vyplývaly jak
z císařských patentů a dalších na ně navazujících
právních norem, tak i z justiční praxe, směřovaly
k *úplňnému vyhubení romského etnika* v habsburských
zemích. V mezích poláčovací kapacity středev-
ropského státu 18. století si nezadaly s pozdějšími
nacistickými záměry na vyhlazení Romů ve Velko-
německé říši. Nenaplnily se nejen proto, že se sře-
taly s nevědmi vitalitou existenčně ohrožených ko-
čovnicí a nenačázely plnou podporu ani v řadách
usledého obyvatelstva, ale i z toho důvodu, že osvíc-
censví změnilo názor na pojetí sociální disciplíny
a na úlohu etatizované justice. Přesto se domnívám,
že analogie mezi protirosmským terorem za vlády
Leopolda I. a Karla VI. na jedné straně a za naci-
smu na straně druhé je tak dalekosáhlá, že do období
mezi sklonkem 17. a padesátými lety 18. století lze
položít projevy *prvního romského holocaustu*.

Zásadním výsledkem bádání o hrdelním
soudnictví se stalo „znovuobjevení“ problemati-

vek k dějinám Romů v českých
zemích). Zpravenová středověké
všahvědy a kronikářství 6, 1974, č.
1–2, s. 17–41.

¹⁴ Panek, Jaroslav: *Pronášleďová-
ní romských kočovnicí na Valašsku
v první polovině 18. století*. Sborník
Vlastivědných prací z Podhlanicka
19, 1978, s. 317–324; Malý, Jiří:
*Ke vzatím cikánské a cikánské et-
nika v 1. polovině 18. století*. Český
lid 69, 1981, s. 10–16; viz: *Případ
cikánských děvců pohřbených v Ná-
chole roku 1726*. Sborník prací
výhodověckých archivů 6, 1986,
s. 265–282; další příspěvky k dě-
jinám hrdelního soudnictví i spe-
ciálně k perzekuci Romů uvádí
FRANCK, Jindřich: *Ušlechťový soupis
tydenných přemění a literatury* (viz
pozn. 22) a PROCHÁZKOVÁ, Eva:

*Soustavný státní výzkum dějin krimi-
nality a soudní praxe v éře decaritari-
zovaného soudnictví*. In: Pěšek, Jiří
– Konrád, Ota (ed.): VIII. sjezd
českých historiků (Hradec Králo-
vé 10.–12. září 1999). Praha 2000,
s. 178–189, zvl. s. 182–183.

¹⁵ PANEK, Jaroslav: *Městské hr-
delní soudnictví v počátku feudálního
Čechů*. (Výsledky problémy
a perspektivy studia). Českoslo-
venský časopis historický 32, 1994,
s. 693–738; viz: *Die Habsburgersta-
ker der böhmischen Stände und Märkte
vom 16. bis zum 18. Jahrhundert*.
Mitteltlungen des Instituts für Os-
terreichische Geschichtsforschung
96, 1989, s. 95–131.

¹⁶ PROCHÁZKOVÁ, Eva: *Perzekuce
romských kočovnic v českých zemích
v 18. století*. (Na základě rozboru
ortelních manuálů pražského ape-
lačního soudu). Sborník archiv-
ních prací 42, 1992, s. 307–409.
Souhrnně též FRANCK, Jindřich:
Zločin a trest v českých dějinách. Pra-
ha 1999, s. 287–291 (Perzekuce
romských kočovnic).

¹⁷ Прохазкова, E.: *Perzekuce*, s. 319.

¹⁸ Autorka zásadní materiálové studie k této otázce do značné míry oprávněně píše: „Důvodem k postihu nebyla etnická příslušnost (jak ostatně svědčí asimilační pokusy státu), nepochybně však cikánský způsob života, nezvládnutelný mocenským aparátem, obžalné kontrolovatelný a narušující smrklinu pozdějšího národního společenství.“ Prochazková, E.: *Perzekuce*, s. 330. K tomu je však možno vznesti několik námitek: 1. Nešlo jistě o problém etnika ve smyslu národa či národnosti – jistěže státnímu policejnímu aparátu příliš nevádl jazyk Romů; pojem *etnikum* je tu však možno použít spíše ve smyslu vyhraněné kulturní skupiny – a tou jistě romští kočovníci i v očích státních úředníků a usmělelých obyvateleů byli. 2. Shora vnučená asimilace neznamená konstatování neexistence etnického rozdílu, nýbrž právě naopak snahu o popření reálně existující odlišnosti. 3. Představivě výkoně moci aplikovali násilí na ty, kdo se vyznačovali kočovným způsobem života a dalšími vnějšími znaky, mezi nimiž nebyla zanedbatelná barva pleti, tedy rasovní rozdíly. O tom, že tato skutečnost schavala už v 18. století podstatnou úlohu, svědčí perzekuce španělských Romů (viz blíž pozn. 3 a 36).

¹⁹ Tamtéž, s. 321.

²⁰ Tamtéž, s. 322.

²¹ Франек, Jindřich – Šmek, Tomáš (edd.): *Hrdelní soudnictví českých zemí*. Soupis pramenů a literatury. Zámek – Pardubice 1995.

²² Франек, Jindřich. *Výběrový soupis hrdelních pramenů a literatury k dějinám hrdelního soudnictví v Čes-*

ky perzekuce Romů a její zařazení mezi převážně tragická, nicméně standardní vědecká témata raně novověkých dějin českých zemí. Dosavadní vyvolání této činnosti představuje jednak soupis písemných a hmotných pramenů k této tematice,²¹ který přináší rovněž bibliografii prací o pronásledování Romů²² a tvorí materiálové východisko příštích výzkumů, jednak sborník z konference, kterou v září 1995 uspořádalo za spolupráce českých a moravských historiků i právních historiků Východočeské muzeum v Pardubicích.²³ V této publikaci nastínila plhá badatelka o protironské perzekuci v raném novověku Eva Procházková heuristické možnosti a badatelské úkoly českého bádání nejen o státním teroru, ale také o dějinách Romů v raném novověku.²⁴ Od té doby však uplynulo již osm hubených let, jež by neměla předznamenávat opětovně opuštění vážného zájmu o vědecky nosnou (ale zdaleka nedorostlou) a zároveň i společensky závažnou dějinnou problematiku.

Celá devadesátá léta minulého století znamenala však – nezávisle na výše zmíněných analytických studii – neobčejný rozmach ve vydáváním souhrnných prací o minulosti Romů. Nabízí se proto otázka, zda a jakým způsobem jsou v těchto nových publikacích zohledněny výsledky nedávných pramenových výzkumů. Některak nepřekvapuje, že soustavné sledování nových poznatků je patrné v knihách Čubora Nečase, který do doplněných vydání svého syntetického nástinu romských dějin začlenil poznatky, jež vzešly ze specializovaného studia českých trestněprávních pramenů.²⁵ Mnohem stručnější přehledy, jež předložily Karolína Ryvolová,²⁶ Marita Miklušáková²⁷ a Jana Horváthová,²⁸ k tomuto výzkumu přiléhavě nanějš jen zprostitědkované. Vlastní cestou kráčí také Bartoloměj Daniel, tvůrce první vědecky pojaté práce svého druhu, obohacené vnitřním prožitkem dějin Romů.²⁹ I když většinou vycházel z jiných – zejména normativních – pramenů, do-

spěl k celkovému pohledu, který není vzdálen od poznatku specializovaných badatelů o dějinách raného novověku. Velmi cenný je autorův osobitý vklad do studia této problematiky, který v duchu sociálního ekumenismu zdůrazňuje důlii projevů solidarity české poddanské majority s pronásledovanými romskými kočovníky a odhaluje projev zemětého vlastenečství u příslušníků romského etnika. Právě tímto způsobem naznačuje jednu z perspektivních cest k vykladu tragického období romských i českých dějin.³⁰

Představy o nejhrošších projevech pronásledování Romů v raném novověku se na přelomu 20. a 21. století promítly také do prací specialistů v jiných oborech, hluboce zaujatých současnou romskou problematikou. Kupříkladu psycholog Pavel Řičán v nejobecnější rovině správně vystihl místní a časovou podmíněnost rozdílné perzekutivní praxe ve starších dějinách českých zemí.³¹ Let jeho hodnocení pokusů o adopcii romských dětí a občasně zmluvní rozsudků nad starými a tělesně postiženými Romy jako dokladu, že „nešlo tedy o systematickou genocidu ve smyslu obilného moderního rasismu“,³² vychází ze zúženého pohledu na tuto problematiku. Bezpochyby to ještě nebyl *moderní* rasismus, a také nedostatečná míra *systematickosti* odpovídala rozdílu mezi organizacími možnostmi „absolutistického“ státu raněho novověku a totalitního státu nacistické éry. Avšak tendence k *vyhlazení* odlišné etnické a rasové skupiny tu byla politickou linií habsburské monarchie jasně dána, na čemž nic nemění skutečnost, že obyvateilstvo tuto smrtící důsledně nedodržovalo a často jednalo v rozporu s ní. Také ve zadržlivém postoji obyvateilstva k počínání státní moci (v době nacistické genocidy platilo totéž přiměřenějším v okupovaných zemích) tkví zjevná analogie mezi první polovinou 18. století a dobou druhé světové války.³³ Nicméně pohled psychologa do minulosti je třeba uvítat právě proto, že před českými i romskými historiky a zá-

První romský holocaust – česká cesta. Jemci o minulost stojí naléhavě, jakkoli svízelné, přece dějinami.³⁴

Bádání o českých raně novověkých dějinách může tu sčítat skrovnou, ale jemu samému se dostává významnějšího možností evropských otevřených vyhlazovací z jmen soustavný vyhlazovací z který vedl roku 1749 k vojensl pozarykání všech dosažitelný dlouhotému uvěznění a k z reprodukcí (oddělením žen c ných těžkými pracemi v loděi stal doloženou ukázkou zře jednáni.³⁵ Zjevný rasismus, sm te nehodně lidské rasy³⁶ a ne ti i katolickou církví, se ovšem tismem racionálnější založený jež byly ochotny rozlišovat p od „dobrych“, vyznačujících s křesťanských zásad vedeným ž formy této nárazové vyhlazov; deovropské protironské perzi případech bylo končným – by ným – cílem úplné zničení ron Rozdílnou povahu měla romská opatření v polsko-liev té, která tehdy již procházela svého vývoje. Zatímco do 17. : čovníci těšili značné toleranci ho obyvateilstva, od počátku pak od třicátých let se situace i Romové – zčásti i proto, že s na majetkové delikvenci – zač pulaci vnímání jako zločinný ngativní stereotyp „Cygána“ z gromistickému útoku vesniča nomády. Zásadní rozdíli oproské monarchie spočíval v ton podmíněné lokální konflikty, i politiku státu, který ostatně ar

mezi převážně česká témata raně osvavní vyvr-
jednak soupis
této tematické,²¹
ací o pronásle-
ré východisko
z konference,
polupráce čes-
ních historiků
cích.²² V této
o protiromské
Procházková
lkoily českého
ké o dějinách
by však uply-
neměla před-
zného zájmu
nedořešenou)
dějinnou pro-

spěl k celkovému pohledu, který není vzdálen od poznatků specializovaných badatelů o dějinách raného novověku. Velmi cenný je autorův osobitý vklad do studia této problematiky, který v duchu sociálního ekumenismu zdůrazňuje díličí projevy solidarity české poddanské majority s pronásle-
dovanými romskými kočovnký a odhaluje projevy zemitého vlastenectví u příslušníků romského etnika. Právě tímto způsobem naznačuje jednu z perspektivních cest k výkladu tragického období romských i českých dějin.³⁰

Představy o nejhrošších projevech pronásle-
dování Romů v raném novověku se na přelomu 20. a 21. století promítly také do prací specialistů v jiných oborech, hluboce zaujatých současnou romskou problematikou. Kupříkladu psycholog Pavel Řičan v nejobecnější rovině správně vystihl místní a časovou podmíněnost rozdílné perzekuc-
ní praxe ve starších dějinách českých zemí.³¹ Leč jeho hodnocení pokusů o adopci romských dětí a občasně zmínění rozsudků nad starými a tě-
lesně postiženými Romy jako dokladu, že „nešlo tedy o systematickou genocidu ve smyslu obud-
ného moderního rasismu“,³² vychází ze zúženého pohledu na tuto problematiku. Bezpochyby to ještě nebyl *moderní* rasismus, a také nedostatečná míra *systematickosti* odpovídala rozdílu mezi orga-
nizačními možnostmi „absolutistického“ státu raného novověku a totalitního státu nacistické éry. Avšak tendence k *vyhlazení* odlišné etnické a rasové skupiny tu byla politickou linií habsburské monarchie jasně dána, na čemž nic nemění sku-
tečnost, že obyvatelstvo tuto směšnici důsledně nedodržovalo a často jednalo v rozporu s ní. Také ve zdrženlivém postoji obyvatelstva k počínání státní moci (v době nacistické genocidy platilo totiž přinejmenším v okupovaných zemích) kví-
zjevná analogie mezi první polovinou 18. století a dobou druhé světové války.³³ Nicméně pohled psychologa do minulosti je třeba uvítat právě proto, že před českými i romskými historiky a zá-

jemci o minulost stojí naléhavá potřeba oživit pa-
mět o jakkoli svízelné, přece však společné cestě
dějinami.³⁴

Badání o českých raně novověkých dějinách
může tu sehnát skrovnou, ale užitečnou úlohu. Jemu samému se dostává významné opory v nově
otevřených možnostech evropského srovnání. Ze-
jména soustavný vyhlazovací zásah ve Španělsku,
který vedl roku 1749 k vojensky organizovanému
pozavýkání všech dosažitelných Romů, k jejich
dlouholetému uvěznění a k zabránění populární
reprodukce (oddělením žen od mužů zaměstna-
ných těžkými pracemi v loděnicích a dolech), se-
stal doloženou ukázkou zřetelné genocidního
jednání.³⁵ Zjevný rasismus, směřující k „vyhlazení
té nevhodné lidské rasy“³⁶ a neseny státem a zčásti i katolickou církví, se ovšem střetl s pragma-
tismem racionálnější založených vládních kruhů,
jež byly ochotny rozlišovat potulné „zlé Cikány“
od „dobrých“, významujících se usedlým a podle
křesťanských zásad vedeným životem. Třebáž se
formy této nárazové vyhlazovací politiky od stře-
doevropské protiromské perzekuce lišily, v obou
případech bylo konečným – byť naštěstí nedosaže-
ným – cílem úplné zničení romské populace.

Rozdílnou povahu měla v 18. století proti-
romská opatření v polsko-litvské Rzeczypospoli-
té, která tehdy již procházela krizovým obdobím
svého vývoje. Zařímco do 17. století se romští ko-
čovníci těšili značné toleranci ze strany většíové-
ho obyvatelstva, od počátku 18. století a zvláště
pak od třicátých let se situace radikálně zhoršila.³⁷
Romové – zčásti i proto, že se skutečně podíleli
na majetkové dělčivenci – začali být usedlou po-
pulaci vnímáni jako zločinný element. Utrážel se
negativní stereotyp „Oygana“ a občas došlo i k po-
gromistickému útoku vesničanů na procházějící
nomády. Zásadní rozdíli oproti zemím habsbur-
ské monarchie spočíval v tom, že šlo o sociálně
podmíněné lokální konflikty, nikoli o vyhlazovací
politiku státu, který ostatně ani nedisponoval do-

První romský holocaust – česká cesta k jeho poznání

starečně účinným, centrálně řízeným policijním
aparátém. Zvláště důležitá však je zjištění, že ke
střetům docházelo většinou poblíž jižní hranice
Polského království, na pomezí s habsburskou
monarchií, kam přecházeli Romové ze sousedství
(prokazatelně roku 1715 to byla zhruba padesátí-
členná skupina ozbrojených Romů „po německu
svíhácí oděných“, kteří se objevili u jihopolské-
ho města Żywice v bezprostřední blízkosti slezské
hranice).³⁸ Lze tedy předpokládat, že zesílená per-
zekuce romských kočovníků na území habsburské
monarchie vedla k jejich úteku do Polska, kde
však následně zvýšená koncentrace cizinců pod-
něcovala nárůst xenofobních postojů domácho
obyvatelstva. Tuto hypotézu by ovšem mohly po-
tvrdit teprve další výzkumy.

Závěrem lze snad říci, že nejen ve vztahu
k budoucnosti, ale také v historiografické retro-
spektivě je *romská otázka otázku českou i evrop-
skou*. Zvládnutí romské minulosti a zvláště dějin
státních perzekuce Romů patří dosud mezi ne-
zvládnuté úkoly české – a v nemensi míře i ostatní
evropské – historiografie. Nejde při tom o mo-
ralizující „vyrovnaní se“ s dějinnými vinami, jak
bývá podobná tematika pojímána povrchní žur-
nalistickou, nýbrž o porozumění povaze této pro-
blematiky. Předpokládá to důkladné podchyzení
zachovaných pramenů, jejich zevrubnou analýzu,
začlenění dostupných poznatků do širšího společ-
enského, kulturního a právního kontextu, a poté
zařazení historie romské menšiny do vývoje české
a (střed)evropské společnosti jako její plnohod-
notné složky. Třebáže díličí výzkumy probíhají
dosud většinou v jednostranných zemích izolovaně,
osobitá dynamika kočující romské populace si
přímo vynucuje komparativní posouzení, neo-
mezované státními hranicemi. Základní teze již
zmiňného psychologa Pavla Řičana – „s Romy
žít budeme, jde o to jak“³⁹ – neplatí jen pro české
země, ale pro celou Evropu. Jednou z cest k lepší-
mu soužití většiny s romskou menšinou se může

²¹ *lých zemích*. In: Franček, J. – Ští-
mek, T. (ed.): Hrdelní soudnictví,
s. 133–179, zvl. s. 142.

²² Franček, Jindřich (ed.): *Hr-
delní soudnictví českých zemí v 16-
18. století*. Sborník příspěvků
z konference konané v Parubí-
cích 21.-22. 9. 1995. Praha 1996.

²³ Procházková, E.: *Perzekuce
Romů v českých zemích v 16.-18.
století*. (Výsledky a další perspek-
tivy studia). In: Franček, J. (ed.):
Hrdelní soudnictví, s. 151–157.
K možnostem studia soužití rom-
ské menšiny s usedlou majoritou
viz též Procházková, Eva: *Osobní
jinejna Romů v zápisích ortelních ma-
nuelů pražského apelačního soudu*.
In: Pocta Evě Šmilauerové. Praha
1995, s. 117–136.

²⁴ Nekas, C.: *Romové*. Druhé
vydání, s. 17–19. Čtvrté vydání,
s. 28–33.

²⁵ Rwořová, Karolína: *Stručný
přehled dějin Romů*. In: Mannš,
Erika (ed.): *Jdeme dlouhou cestou*
(Odkud jsme? Kdo jsme? Kam
jdeme?). Praha 1998, s. 15–18.

²⁷ Mikušůvková, Marta: *Stručné
dějiny Romů v Čechách a na Sloven-
sku*. In: Fraser, Angus: *Cikáni: Pra-
ha 1998, s. 267–286*, zvl. s. 269–
270.

²⁸ Horávková, Jana: *Kapitoly
z dějin Romů*. Praha 2002, s. 20–23
(Doba vyhánění a pronásledová-
ní).

²⁹ DANIEL, Bartoloměj: *Dějiny
Romů*. Vybrané kapitoly z dějin
Romů v západní Evropě, v Čes-
kých zemích a na Slovensku. Olo-
mouc 1994, s. 74–93 (Posavení
Romů u nás v období od první
poloviny XVI. století až do počá-
tku druhé poloviny XVIII. století).

³⁰ DANIEL, B.: *Dějiny*, s. 88–89.

³¹ Říčan, Pavel: *S Romy žít bude-me – jde o 10 juk*. Dějiny současné situace, kořeny problémů, naděje společné budoucnosti. Praha 1998.

³² Říčan, P.: *S Romy*, s. 15.

³³ Autor tuto sociálně diferencovanou skutečnost velkou výstižně vyáždil aktualizacím příměrem: „Husité byli k Romům poměrně tolerantní, Habsburskové naopak velmi tvrdí. Spolu s Židy a protestanty se později stali oběti pobělohorské normalizace.“ – Říčan, P.: *S Romy*, s. 15.

³⁴ Na tuto potřebu a zvláště na zájem Romů o poznání vlastních dějin poukázala v prvotním slově k Danieľově knize přední česká romistka – HORSCHMANOVÁ, Milena: *Předmluva*. In: DANIEL, B.: *Dějiny*, s. 5–8.

³⁵ GÓMEZ ALVARO, A.: *Velký protičiňský záťah*, passim.

³⁶ GÓMEZ ALVARO, A.: *Velký protičiňský záťah*, s. 25.

³⁷ MISÓZ, L.: *Dějiny*, s. 290–295.

³⁸ Tamič, s. 222. – Polskou zprávu o nápadně vybraném ode-ní Romů potvrzuje neplino – byl pro starší dobu – Winterovo sdělení založené na dobové ikonografii: „Muž je dosti slušný švábik a šaší se po módě“, WINTER, Z.: *Kulturní obráz*, II, s. 132.

³⁹ Říčan, P.: *S Romy*, Praha 1998.

stát právě chápaní výklad tragické minulosti Romů a její přiměřená integrace do historického obrazu Evropy. Mezinárodním komparativním výzkumem, navazujícím také na objemné studie Ctibora Nečase, mohou k tomuto potřebnému dílu přispět v budoucnosti i další českí historici.

THE FIRST ROMANY HOLOCAUST – CZECH HISTORIOGRAPHY'S PATH TO ITS RECOGNITION

This study deals with the development of Czech research in respect of Romany history in the Early Modern Period, focusing particularly upon the systematic persecution of Romany travellers towards the end of the 17th century and in the first half of the 18th century. The development under review was initially combined with cultural history, and thereafter with legal history. Yet, it was generally overlooked by any other form of research. This situation has only changed since the 1970s. Alongside a growing interest in Czech Romany studies and the research of Romany modern history (in connection with the Nazi Holocaust during World War II), Czech research of the history of criminal judiciary throughout the 17th and 18th centuries began to develop. This facilitated a comprehensive survey of resources devoted to the history of marginal classes and groups within the Early Modern society, including Romany travellers, about whom only a few sources remain.

An analysis of the so-called Verdict Manuals (Books of Verdicts) of the Prague Appellate Court, which was prepared by Eva Procházková (published in 1992), is of particular significance. Thus, the heuristic basis was established for an assessment of the nature of anti-Romany persecution throughout the years 1694–1763, i.e. the period when state-organized persecution of this minority climaxed. In total it was possible to reconstruct 527 proceedings with 1040 known persons, out of whom 310 were clearly executed. The numbers of Romanies killed must have undoubtedly been higher since out-of-court executions took place and many Romanies were clearly killed during punishment exercises against travellers groups. Especially during the reign of Charles VI (1711–1740) the intensity of executions (netted out to nearly all captured males) and other

forms of the Hapsburg monarchy-sponsored killing of Romanies showed a policy of genocide, leading towards the extermination of the entire Romany population living in the Bohemian Lands.

The genocidal nature of state behaviour, or more precisely that of the Imperial Court and organs subordinated to it (the governor and regional *hauptmanns*, the bureaucratic appellate tribunal and subordinate municipal criminal courts), cannot be lessened by partial relaxation of this repression shown in a more moderate treatment of women. There was also a certain indulgence towards children. Finally, in the period of the rising Enlightenment the policy of forced assimilation came as a response to the unattainability of the originally adopted goal (i.e. “the clearance” of Romanies from the Hapsburg Lands).

The absolutist state formation, with its multinational mixed population and closely linked to the Church during the culminating High Baroque, could not arrive at either a consistent racial ideology or a uniformly marked ethnic stand. However, it applied primitive *razism* in practice, which was directed against Romanies as the bearers of different “lower” culture. If the state apparatus offered individuals a way out and to survival within its own state territory, it was linked to a selective approach (re-education of children in settled families) or to a change of lifestyle (assimilation) later on.

Nonetheless, there was a definite, although not consistently applied, programme: 1. The restriction of a total Romany population in individual countries through the legal closure of Land borders; 2. The extermination of Romany men who remained within state territory, and thus the destruction of the Romany family and tribal communities; 3. The separation of Romany women (had they not been also executed after recapture) from men; their negative stigmatization (their ears were cut off or other violations occurred so that they were totally disgraced in the eyes of a settled male population) and putting an end to natural reproduction; 4. The removal of children and their re-education to achieve assimilation with the serf population.

These interventions by the state power, based both on Imperial patents and other legal norms ensuing from them, as well as judicial practice itself, were directed at the total extermination of the Romany ethnic group within

the western H shown by this century equal Romanies in because they existentially it did not have a changed atin pline and the could be said terror during the one hand Thus, it is pc